

Türkiye'nin Dış Borçlarının Analizi (1980–2012)

Çisil Erkan (Niğde University, Turkey)

Prof. Dr. Erdinç Tutar (Niğde University, Turkey)

Asst. Prof. Dr. Filiz Tutar (Niğde University, Turkey)

Mehmet Vahit Eren (Şırnak University, Turkey)

An Analysis of External Debts of Turkey (1980–2012)

Abstract

One of the most important goals of developing countries is to materialize sustainable economic growth and development. Foreign external debts play a key role in accelerating economic growth, investment and exports. Insufficient level of domestic capital accumulation generally forces developing countries to source finances by means of debts from foreign countries, banks and international organizations. External debt is also important resource for Turkey. In Turkish economy, external debt is taken generally in order to counter the saving deficit and foreign Exchange deficit and reach the high growth rate. External debts, which are initially taken as additional resources, can accelerate the investments, economic growth and development when they are used efficiently. But if the external debts aren't used efficiently and the principal and interest payments of the external debts become higher than national income increase, it is required to get debts again to pay debts and thereby it causes to increase external debt burden and decrease the country welfare. In this study, development of external debts has been analyzed, starting from Ottoman Period until today. it is concluded that, external debts have created a negative impact on total investments between 1980 and 2010 in Turkey, and this negative impact on total investments has prevented economic growth. This conclusion suggests that the amount of foreign debt should be reduced so as to increase the level of economic growth in Turkey.

JEL codes: F34, F39

1 Giriş

Gelişmekte olan ülkeler kalkınmaları için gerekli olan kaynakları toplamada sorunlar yaşamaktadır. Bu kaynakları toplamada eğer ülke içi kuruluşlara başvurulacaksa bankalar, varlıklı kişiler veya finansal kuruluşlardan borçlanılmaktadır. Ancak, devletin gereksinim duyduğu gelir ve tasarruf ihtiyacının iç kaynaklardan karşılanamaması veya iç kaynaklardan borçlanması halinde bazı ekonomik dengesizliklerin ortaya çıkabilecek olması nedeniyle, dış borçlanma yoluna gidilmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu ülkelerde üretim ve milli gelirin düşük olması ve milli gelire bağlı olarak tasarrufların ve yatırımların arzu edilen düzeyde gerçekleşmemesi, bu ülkelerin dışarıdan kaynak transfer etmelerine neden olmuştur. Türkiye de gelişmekte olan bir ülkedir ve dışarıdan kaynak transfer ederek dış borç yükü altına girmiştir.

Kuruluş yıllarında izlenen korumacı politikalar ve dış dünya ile günümüze göre nispeten daha az ilişki içerisinde bulunan Türkiye ilerleyen yıllarda bu politikalarını değiştirmiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 ekonomik kararları ile dış dünyaya daha fazla entegre olmaya çalışan ve ekonomi politikalarını bu yönde değiştiren Türkiye, bu değişimin doğal bir sonucu olarak da dış finansman kaynaklarından faydalanma isteğini artırmıştır.

Bu çalışmada Türkiye'de dış borçlanmanın tarihsel süreci incelenmiş ve Türkiye'nin dış borç göstergeleri üzerinden ülkenin gelişmişlik durumu analiz edilmiştir. Bu bağlamda dış borçlanmanın sınırını belirleyen faktörlerden özellikle dış borç servisi kapasitesi rasyoları kullanılarak Türkiye'nin dış borç analizi yapılmıştır. Sonuç olarak da Türkiye'nin dış borçlarının sürdürülebilirliği açısından istikrarlı olduğu gözlenmiştir.

2 Türkiye'de Dış Borçlanmanın Kronolojisi

Türkiye'nin borçlanmaya olan gereksiniminin giderek artması ve önceki borçların anapara ve faizlerinin ödenebilmesi için tekrardan borç alınması borç stokumuzun sürekli olarak artmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle, hem dış borçların bugünkü durumunu sağlıklı şekilde analiz edebilmek hem de borçlanma politikalarını belirlemek için dış borçlarımızın tarihsel gelişimini de incelememiz gerekmektedir. Aşağıda 1980 öncesi ve sonrasında günümüze kadar olmak üzere iki dönem itibarıyla dış borçlanmanın tarihsel gelişimi ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1 1980 Öncesi Dış Borçlanma

Osmanlı Devleti on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Kapitalist Batı ülkeleri ile arka arkaya serbest ticaret anlaşmaları imzalayarak açık pazar haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, dış ticaret bilançosu giderek büyüyen açıklar vermeye başlamıştır. Bu ticaret açıklarına devlet bütçesi açıkları da eklenince, gelir-gider dengesizliği büyümüştür. Açıkların başka türlü finanse edemeyen Osmanlı Devleti istemeyerek borçlanmaya başlamıştır (Şahin, 2002). Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden alınan dış borçların yükümlülüğü altına girmekle ilk dış borçlanmasını gerçekleştirmiştir. Bu borçların kesin miktarı, 22.04.1933 tarihinde, Paris'te, alacaklı devletler

ile yapılan anlaşmayla 65 milyon lira civarında olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nden kalan borçların finansmanı ve ulaştırma ağırlıklı yatırımların finansmanı için dış borçlanmaya gidilmiştir.

Dış borçlanma açısından asıl yoğun dönem 1950'den sonra başlamıştır. Özellikle Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra batıya yönelmesi, OECD ve NATO'ya üye olması, bu yıllarda OECD'nin Avrupa'nın yeniden imarı için yardıma ihtiyacı olduğuna dair hazırladığı rapor üzerine başlatılan Marshall yardımlarından Türkiye'ye 225 milyon dolar düşmüştür. 1950'li yıllardan sonra ödemeler dengesinde meydana gelen açıkların büyümesi dış borçlanmayı olumsuz bir duruma düşürmüştür. 1957 yılında Türkiye, vadesi gelen borçlarını ertelemek ve 350 milyon dolarlık yeni kredi teminine gitmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin dış borçları 1930 ile 1960 arasında yüzde 410 oranında ciddi bir artış göstermiştir (Adıyaman, 2006).

Planlı dönemin başlaması ile birlikte yurtiçi tasarruf eksikliğini gidermek amacıyla da borçlanmaya gidilmiştir. Bu dönemde alınan kredilerin büyük bir çoğunluğu konsorsiyum kredilerinden sağlanmıştır. Alınan bu konsorsiyum kredileri "Program Kredileri", "Proje Kredileri", "Borç Ertelemesi" ve "Re-finansman Kredileri" şeklinde gerçekleşmiştir. İlk üç planda dışarıya bağımlılığın azaltılması yönünde adımlar atılmaya çalışılmış, fakat başarıya ulaşamamıştır. 1973–1974 yıllarında yaşanan petrol krizi, önemli bir petrol ithalatçısı olan Türkiye'yi de olumsuz etkilemiştir. Sadece 1974 yılı için dış borçlarımız 359 milyon dolar olmuştur. Bu dönemde ilk defa Avrupa para piyasalarından da borçlanılmış, fakat kısa vadeli ve yüksek faizli olmaları nedeniyle, bu piyasalardan borçlanmaya son verilmiştir. 1970'li yılların sonlarına gelindiğinde üç ayrı dış borç erteleme anlaşması yapılmış ve 5,5 milyar dolarlık borç ertelemesine gidilmiştir. Bu dönemde hızla kötüye giden dış dengenin düzeltilmesi amacıyla, 1979 yılında 16 OECD ülkesi tarafından Türkiye'ye 962 milyon dolarlık yardım taahhüdünde bulunulmuş, 1 milyar dolarlık dış borç ertelemesi de karara bağlanmıştır (Adıyaman, 2006).

2.2 1980 ve Sonrası Dış Borçlanma

1980 yılına girerken dünya ülkeleri ekonomilerinde liberalleşme hızlanmış ve petro-dolarlarla daha da güçlenen uluslararası para ve sermaye hareketleri bu dönemde sınır tanımaz şekilde hızlı bir yayılma göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye önemli ve ciddi sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ekonomideki sorunların artmasına yol açmış ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi ve akabinde yaşanan terör olayları ülkenin savunma giderlerini ve dış borç gereksinimlerini arttırmıştır (İnce, 2001).

1977-1982 döneminde dış borç ödemeleri büyük ölçüde ertelenmiştir. Bu dönemde yapılan erteleme anlaşmalarıyla özel borçlar devlet borcu haline getirilmiştir. Ayrıca faizler de kapitalize edilerek anaparaya dönüştürülmüştür ve dış borç stokuna eklenmiştir. Türkiye'nin 1970'li yılların sonlarından itibaren gerçekleştirdiği dış borç ertelemeleri toplam 9.810 milyon dolardır. Ertelenen borçların vadeleri, 1980'li yılların tamamını kapsayacak şekildedir. Ertelenen dış borçların, Türkiye'nin orta ve uzun vadeli dış borçları içindeki yerinin 1980 yılında %27,4, 1982'de %18, 1985'te %9,7, ve 1988 yılında %1,7 ye karşılık gelmesi kayda değer durumdur. Bu yıllarda orta ve uzun vadeli dış borçların artışlarında bunun da önemli bir payı vardır (Kocaoğlu, 2005).

24 Ocak 1980 ekonomik önlemler paketi ile ekonomi politikasında bir dönüşüm yaşanmıştır. İthal ikameci politikalar yerine dışa dönük ve ihracatı teşvik eden sanayileşme politikası kabul edilmiştir. Bu politika; ithalatın liberalizasyonunu, ihracatın teşvikini ve kambiyo kurundaki serbestleşmeyi içermektedir. İhracatın teşvik edilerek Türkiye ekonomisinin dışa açılması, döviz darboğazları ve dış borçlarla ilgili önemli bir gelişmeydi. İhracatın yanı sıra turizm ve işçi dövizini girişini teşvik edici politikalar da uygulamaya konulmuş, dış borç ödemelerinin aksatılmadan yapılması ve uygulanan politikalar dış borçlanma kabiliyetini arttırmıştır (Ulusoy, 2004). Bu dönemde alınan bu önlemlere rağmen dış ticaretteki dengesizlikler ortadan kaldırılamamış ve bu dönemde özellikle 1983'den sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlayarak 1979'daki seviyesinin üzerine çıkmıştır. Dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlamış, bu durum dış borç miktarının daha da artmasına yol açmıştır. Dış borç miktarındaki artışın en büyük nedenlerinden biri de ABD dolarının diğer paralar karşısında giderek değer kaybetmesidir. Ülkemizde de borçların bileşiminde ABD dolarının ağırlıklı olmaması nedeniyle, ABD doları cinsinden dış borçlarımız artmıştır (Tandircioğlu, 2000).

1980'lerin başlarındaki geçiş evresinin olumlu göstergelerle dolu olması, 1984-1989 döneminin dış finansmanlarla olan ilişkilerinin hızla düzelme göstermesi açısından önemli derecede etkili olmuştur. Gerek dış borç servisi ödemelerindeki düzenlilik, gerekse başta ihracat olmak üzere döviz getirici kaynakların hızla genişlemesi, ülkemizin kredibilitesini hızla arttırmış, yeni dış finansmanlara ulaşabilmesini kolaylaştırmıştır. Böylece, ülkemiz 1983 yılı ile birlikte uluslararası ticari bankalardan tekrar sendikasyon kredileri alabilmeye başlamıştır (Bal,1998). Böylece Türkiye'nin toplam dış borçları 1979 yılında 13,9 milyar dolar iken, 1984 yılı itibarıyla 21 milyar dolara ulaşmıştır. 1984 yılından itibaren Türkiye ekonomisi, öncülüğünü kamu sektörünün yaptığı bir süreçte yeniden yüksek oranlı büyüme rotasına oturacak şekilde yatırım hamlesine sahne olmuştur. Kamu sektörünün dış borçlanmaya olan ilgisi neticesinde dış borç stoklarında önemli artışlar başlamıştır. Ayrıca 1986 yılından itibaren önceki dönemlerde ertelenmiş olan dış borç geri ödemelerinin başlaması ve bunları karşılamak üzere özellikle ticari dış borçlanmalara gidilmesi de aynı türden etkilere yol açmıştır (Kocaoğlu, 2005).

Tüm bu gelişmeler neticesinde Türkiye'nin toplam dış borç stoku 1984 yılında %10,6 1985 yılında %23, 1986 yılında %26, 1987 yılında %25, 1988 yılında %1 oranında artma göstererek 20,8 milyar dolardan 1989 yılı itibariyle 41,8 milyar dolara kadar ulaşmıştır (Bal, 2001).

Temelde yurtiçi tasarrufların yetersiz olması nedeniyle Türkiye'nin dış borçları 1990'lı yıllarda da artmaya devam etmiştir. 1990 yılı sonrası dönemde finansal piyasalarda ucuz fon bulma imkânının olması dış borç ödemelerini kolaylaştırmıştır. Böylece dış borçlarımız artmaya devam etmiş ve borcun borçla ödendiği bir süreç yaşanmaya başlamıştır. Borç stokunun sürekli olarak artması TL'nin aşırı değerlenmesine neden olmuştur (Kocaoğlu, 2005).

1994 yılında uygulanan istikrar programı ile kamu açıklarının ortadan kaldırılması ve enflasyonun düşürülmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla, daraltıcı maliye politikası ile kamu gelirlerinde artış sağlamaya yönelik politika uygulamalarına geçilmiştir. Bu uygulamalardan en önemlileri, ekonomik denge vergisi, ek motorlu taşıtlar vergisi ve ek gayrimenkul vergisi gibi ek ödemelerdir. Böylece kamu kesimi açıkları az da olsa azaltılmış ve dış borç stoku gerilemeye başlamıştır. 1994 ve 1996 yılları arasında dış borç stokundaki azalmada etkili olan bir diğer faktör ise, bu yıllarda dış borç servis ödemelerinin ağırlaşmasının hazineyi güç duruma düşürmesi nedeniyle dış borçlanmaya çok az miktarda başvurulmasıdır. Bu durum da ülkenin dış borç krizine doğru sürüklendiğinin ve uluslararası finans kuruluşlarından kredi temininde güçlük çektiğinin bir göstergesi olarak belirtilebilir. 1996-1997 yılları arasında dış borç oranında görülen azalmanın nedeni konsolide bütçede denkleğin sağlanabilmesi için harcamaların reel olarak daraltılması ve bütçe gelirlerinin geliştirilmesinin hedeflenmesidir. Ancak 1998-2000 yılları arasında, dünyada yaşanan ekonomik krizlerin ihracat olanaklarını azaltması; ekonomik büyümenin sağlanması ve ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ile tüm bunlara ilaveten 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması gibi iç ve dış ekonomik nedenler bu dönemde dış borçlanmada artışa neden olmuştur. (Koyuncu ve Tekeli, 2010).

Yıllar	Dış Borç (Milyon Dolar)	Kısa Vadeli	Uzun Vadeli	Dış Borç/ GSYH
1991	53,623	9,117	44,506	26,7
1992	58,595	12,160	45,935	27,8
1993	70,512	18,473	52,039	29,6
1994	68,705	11,187	57,518	38,8
1995	75,948	15,500	60,448	33,6
1996	79,299	17,072	62,227	32,6
1997	84,356	17,691	66,665	33,2
1998	96,351	20,774	75,577	35,6
1999	103,123	22,921	80,202	41,7
2000	118,602	28,301	90,301	44,7

Tablo 1. Temel Ekonomik Göstergeler 1991-2000 *Kaynak:* www.hazine.gov.tr

Tablo 1'den de açıkça görüldüğü gibi özellikle 1999 ve 2000 yıllarında dış borç miktarı aşırı şekilde artmış ve ayrıca dış borç stokunun GSYH'ya oranı % 40 seviyelerine ulaşmıştır. Hem GSYH ya oranı hem de kısa vadeli borç yükünün arttığı bu dönemler ülkenin dış borç riski altında bulunduğu göstergesidir. Ancak önemle üzerinde durulmalıdır ki söz konusu dönemde politika uygulayıcılar tarafından öngörülemeyen ekonomik krizler ve Ağustos 1999 Depremi yaşanmıştır.

2000'li yıllara Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon, zayıf bankacılık sektörü ve aşırı derecede artmış borç stoku ile girmiştir. Bu olumsuz koşullar 2000 ve 2001 krizleri ile birleşince acil önlem paketleri yürürlüğe konulmuştur.

2000 ve 2001 yılında yaşanan iki krizle Türkiye, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programının çökmesinden sonra IMF'nin öncülüğü ve denetiminde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programı uygulamaya koymuştur. Önceleri "Ulusal Program" daha sonra "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" (GEGP) olarak tanımlanan programın amacı güven bunalımını ve istikrarsızlığı hızla ortadan kaldırmak ve bir daha geri dönülmeyecek şekilde kamu yönetiminin ve ekonominin yeniden yapılandırılmasına yönelik altyapı oluşturmak olmuştur. Programın temel hedefi, sürdürülemez düzeylere varmış olan kamu borçlarına yol açan borç dinamiğinin ortadan kaldırılarak Türkiye ekonomisinin bugünkü gibi olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak bir yapıya kavuşturmaktır. (Ay ve Karaçor, 2006).

Bu olumsuz gelişmeler sonucunda dış borçların artışı kaçınılmaz olmuştur. Nitekim bu artış aşağıdaki Tablo 2'den anlaşılabilir gibi büyük boyutlara ulaşmıştır. 2006 yılından itibaren 200 milyar dolar ve üzeri borç seviyesi oluşmuştur.

Tablo 2'den de anlaşılabilir gibi 2001 yılı başında 113,592 Milyon Dolar seviyesindeki dış borç stoku 2010 yılı sonu itibari ile 290,4 milyar Dolara ulaşmıştır. Ancak dış borç stokunun GSYH'ya oranı 2001 yılında %57 iken 2010 sonunda %39,5'e gerilemiştir. Son yıllarda dış borçların gelişiminde GSYH'ya oranı bakımından olumlu bir gelişmenin olduğu söylenebilir. Dış borçların sürekli artış gösterdiği ülkemizde bu oran dış borçların

artışı ile ekonomik performansının karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Ayrıca bu oran sayesinde mevcut dış borç düzeyinde risk değerlendirmesi de yapmak mümkündür.

Yıllar	Dış Borç (Milyon Dolar)	Kısa Vadeli	Uzun Vadeli	Dış Borç/ GSYH
2001	113,592	16,403	97,189	57,7
2002	129,532	16,424	113,108	56,2
2003	144,097	23,013	121,084	47,3
2004	160,977	32,205	128,772	41,2
2005	169,901	38,283	131,618	35,3
2006	207,819	42,616	165,203	39,5
2007	249,553	43,135	206,418	38,4
2008	277,005	50,448	226,557	37,8
2009	268,194	49,577	218,617	43,6
2010	290,4	78,6	211,7	39,5

Tablo 2. Temel Ekonomik Göstergeler 2001-2010 *Kaynak: www.hazine.gov.tr*

3 Dış Borçlanmanın Sınırını Belirleyen Faktörler

Ülkelerin dış borçlanma şeklindeki finansal kaynaktan optimal ölçüde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın ekonomilerine yük teşkil etmemesi ve dış borçlarının sürdürülebilmesi için, ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi şeklindeki dış borçlanmanın sınırını belirleyen kriterlere göre bir sınır belirlemeleri gerekmektedir (Opuş, 2002). Bu kriterler aşağıda incelenmiştir.

Ekonominin Masnetme Kapasitesi: Ülkelerin ne kadar dış borç kullanabileceklerini, dış borçları verimli kullanabilme kısıtları altında hesaplayan bir kriterdir. Ekonominin masnetme kapasitesi, dış borçlara ödenecek giderler (anapara ödemeleri + faiz ödemeleri = dış borç servisi) ile sınırlanmaktadır. Dış tasarrufların marjinal katkısı dış borçlara ödenecek gider haddine eşit olduğu zaman masnetme kapasitesinin tamamı kullanılmış olacaktır. Dolayısıyla dış borçtan yararlanan bir ekonomide bu tasarruflarda reel büyümenin sağlanması (gelir artışının gider artışından yüksek olması), bu borcun ödenip ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması açısından zorunludur. Gelir artışı gider artışına eşit olursa dış borç milli ekonomiye hiçbir yarar sağlamayacak, meydana gelen gelir artışı ancak dış borç faizini ödemeye yarayacaktır (Opuş, 2002). Bu tezi savunanlara göre masnetme kapasitesi sınırının ötesinde borçlanmayı sürdürmek ekonomik açıdan net bir kayıptır. Çünkü bu sınırdan sonra borç alınması ülke içi kaynakların dış ülkelere aktarılmasına neden olmaktadır (Evgin, 2000, Opuş, 2002).

Ödemeler Bilançosu Dengesi: Ödemeler dengesine mali yaklaşım açısından dış borca sınır koyan bu kriter gere göre dış alem gelirleri ve giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulmalıdır. Bu farktan daha fazla dış kaynağa başvurmak, alınan borcun verimli alanlarda kullanılmadığının ve ülkenin ödeme gücünün zayıfladığının göstergesi olacaktır (Tekin, 1988, Opuş 2002).

Dış Borcun Vadesi: Dış borcun vadesi, borç alan ülkenin dış kaynağa bağımlı olup olmadığının açık bir göstergesidir. Bu kriter gere göre, toplam dış borç stoku içinde kısa vadeli dış borcun artış hızı uzun vadeli borcun artış hızına eşitse ülke dış borçlanmanın sınırına gelmiş demektir (Ambrose, 2000, Opuş, 2002). Bu nedenle, kısa vadeli borçların toplam borç stoku içindeki payının artması, ülkeyi borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya bırakabileceği için tehlikeli bir süreçtir (Ulusoy, 2001, Opuş, 2002).

Çalışmamızda Dış borç servisi kapasitesi daha detaylı bir şekilde incelenmiştir, aşağıda dış borç rasyoları kullanılarak Türkiye'nin dış borç analizi yapılmıştır.

4 Dış Borç Servisi Kapasitesi

4.1 Kısa Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi.

Bir ülkenin borç durumunun hangi düzeyde olduğunu belirlemek için bazı özel analitik ve finansal kriterler gereklidir. Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kriterler, dört borç göstergesinden üçünün belli bir seviyeyi aşması durumunda o ülkenin çok borçlu ülke olduğunun kabul edilmesidir. Kabul edilen dört borç göstergesi;

- 1- Toplam Borç/GSMH
- 2- Toplam Borç/İhracat
- 3- Borç Servisi/İhracat
- 4- Faiz Servisi/İhracat

Oranlarıdır. Bu oranların;

- Toplam Dış Borç/GSMH > %50
- Toplam Dış Borç/İhracat > %275

- Dış Borç Servisi/İhracat > %30
- Dış Borç Faiz Servisi/İhracat > %20

olması halinde ülke çok borçlu sayılır. Orta derecede borçlu olmak için yukarıdaki gösterge değerleri sırası ile, %30-50, %160-275, %18-30, ve %12-20 arasında olmalıdır (Evgin, 2000).

Toplam Dış Borç/GSMH: Ülkelerin dış borçluluk durumunun incelenmesinde kullanılan en yaygın kriterlerden birisidir. Genellikle bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanıldığı gibi, risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir (Evgin, 2000). Oran % 30–50 arasında ise, ülke orta derecede borçlu, %50'nin üzerinde ise, o ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir. Türkiye 1999 yılına kadar orta dereceli borçlu durumunda iken 1999 yılında %50'yi geçmiştir. Bu artış, 1999 stand-by anlaşmasının finansman politikası olarak dış borçlanmaya ağırlık verilmesinden kaynaklanmaktadır (Ünsal, 2004). Bu oran, 2000 yılında %44,70 ve kriz yılı olan 2001'de %57,7'e kadar çıkmıştır. İstikrar programı sonrasında 2002 yılında %56,2'ye, 2003 yılında %47,3'e indirilmiş, 2004 sonunda ise %41.2 olarak gerçekleşmiştir (Kocaoğlu, 2005). Bu oran 2005 yılında düşüş göstererek %35.3 olmuş, 2006'da %39.4, 2007'de %38.4, 2008'de %37.4 ve 2010 yılında %39,5 olmuş, 2011 yılında ise hemen hemen aynı oranda devam ederek %39,7 olmuştur. (www.hazine.gov.tr, 2012). Bu rasyonun %50 ve üstü değerlere sahip olması, Dünya Bankası tarafından aşırı dış borçluluk göstergesi olarak değerlendirildiğinden, gelinen noktada Türkiye'nin borçlarının sürdürülebilirliği açısından dış borç artışına karşı önlemlerin yoğunlaşma zorunluluğu doğmaktadır. Buna karşın bu oranın son yıllarda azalma eğilimine girmiş olması olumlu bir gelişmedir

Toplam Dış Borç/İhracat: Bu rasyo, bir ülkenin borçluluk durumunu ve ayrıca dış borç ödeme kapasitesini gösteren, ihracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda bilgi edinmek için kullanılan bir ölçüttür (Evgin, 2000). Türkiye'de 1997 yılından itibaren artış gösteren bu oran 2000 yılında en yüksek seviyesine çıkarak, %427,8 olarak gerçekleşmiştir. Artışın birinci nedeni, dış borç stokunun artması ikinci nedeni ise, yaşanan dış ekonomik krizler ve ardından patlak veren iç ekonomik kriz nedeni ile ihracatın azalmasıdır (Ünsal, 2004). 2001 yılından itibaren söz konusu oranda iyileşme olduğu görülmektedir. Bu iyileşmenin altında ihracat gelirlerindeki hızlı artış önemli rol oynamaktadır. Söyle ki, 1999 yılında 26,5 milyar dolar seviyesinde gerçekleşen ihracat, 2003 yılında 47, 2004 yılında 63 ve 2005 yılında 69 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu oran 2000 yılında %427,8 iken 2004 yıl sonunda %254,8 seviyelerine gerilemiştir. 2004 yılında 1996 yılından sonraki en düşük düzeye inmiştir. Bu da Türkiye açısından olumlu bir gelişmedir. Nisan 2004 itibarıyla Türkiye yıllık 55.6 milyar dolarlık ihracat hacmi ile dünyada 24. en büyük ihracatçı ülke durumuna gelmiştir (Kocaoğlu, 2005). Toplam Dış Borç/İhracat oranı 2010 yılı sonunda %254.7 ve 2011 yılında %235,2 olmuştur, bu oran %275'in altında olduğu için bu gösterge ile Türkiye'yi orta derecede borçlu ülke olarak nitelendirmek mümkün olmaktadır. Bu oranın değişkenlerinden birisi olan ihracatın da son yıllarda artış göstermesi bu dış borç rasyosunda iyileşmenin temel nedeni olmuştur.

Dış Borç Servisi/İhracat: Bir ülkenin dış borç yükünün değerlendirilmesinde ve çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bir rasyodur. Bu oran, %18-30 arasında ise, o ülke orta derecede borçlu, %30'u aşması halinde ise, çok borçlu kabul edilmektedir. Dış açılma ve borç bulma olanaklarının artması sonucu bu oran 21 yıllık dönemde ortalama % 49.8 artış göstermiştir. 1988 ve 2002 yıllarında bu oran en yüksek seviyelerine çıkmıştır. Bu durum, ihracat artış hızındaki yavaşlama ile birlikte cari işlemler dengesindeki fazlaların, kısa vadeli borçların ödenmesinde kullanılması sonucu dış borç servisinde görülen yükselişten kaynaklanmıştır. Son yıllarda görülen azalışa rağmen halen bu gösterge açısından Türkiye dış borç sınırını aşmış bulunmaktadır. Tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan dış borç son 21 yıllık dönemde sürekli artış göstermiş ve 1990'lı yıllarda finansal piyasalarda ucuz fon bulmak kolay olduğu için borcun borçla ödendiği bir dönem başlamıştır. İhracattan elde edilen gelirin yaklaşık yarısının dış borç servisine gitmesi, ülkedeki kaynak dağılımının bozulmasına neden

olmuştur. Bu oran 2000 yılında %79,0, 2006'da %46,8, 2007'de %45.4, 2008'de %40,4, 2009'da %56.5, 2010 yılında %48.6, 2011'de %38,4'tür. (www.hazine.gov.tr, 2012). İhracatın özellikle 2009 başı dönemlerinde yaşanan küresel ekonomik kriz nedeni gerilediği kabul edilirse 2009 yılında oluşan Dış Borç servisi/İhracat oranının aşırı yükselmesinin nedeni daha iyi anlaşılabilir.

Dış Borç Faiz Servisi/İhracat: Bu rasyo, bir ülkenin ihracat gelirlerinin ne kadarlık kısmının yıllık borç faiz ödemelerini karşıladığını gösterir. Maliyet veya çok borçluluğun ölçülmesinde kullanılır. Uluslararası alanda kabul gören oran %12-20 arasında orta derecede kabul edilmekte, %20'yi aşması halinde ise çok borçluluk başlamaktadır (Yurt, 1993). Bu oran 90'lı yılların başlarında %25 civarındadır. 1994 yılında ihracat gelirlerinin faiz ödemeleri için kullanılan bölümü %21'e düşmüş ve izleyen yıllarda da ihracat gelirlerindeki artışa paralel olarak ihracat gelirlerinin faiz ödemeleri için kullanılan bölümü giderek azalmıştır. 1998 itibarıyla ihracat gelirlerinin %17,8'i faiz ödemeleri için kullanılmıştır. 2000 ve 2001 yılında %22 ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 2004 yılında ise %11,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2008'de %8.9 iken, 2010'da %7,3 ve 2011'de %6,1 oranlarına gerilemiştir. Genel olarak bakıldığında bu oranlar arasında pek bir farklılık yoktur. Türkiye bu oran açısından istikrarlı bir durumda bulunmaktadır.

Yıllar	Toplam Dış Borç Stoku/ GSMH	Toplam Dış Borç Stoku/İhracat	Toplam Dış Borç Servisi/İhracat	Toplam Dış Borç Faiz Servisi/İhracat
2000	44,70	427,8	79,0	22,7
2001	57,7	363,5	78,6	22,8
2002	56,2	359,2	80,2	17,8
2003	47,3	304,9	58,9	14,8
2004	41,2	254,8	48,3	11,3
2005	35,3	231,0	50,1	10,9
2006	39,4	242,7	46,8	10,9
2007	38,4	232,5	45,4	10,1
2008	37,4	210,3	40,4	8,9
2009	43,9	265,5	56,5	10,1
2010	39,5	254,7	48,6	7,3
2011	39,7	235,2	38,4	6,1

Tablo 3. Kamu Borç Yönetimi Raporu Ocak 2012 *Kaynak: www.hazine.gov.tr*

4.2 Uzun Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi

Yurtiçi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payı ile ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payı, uzun dönem dış borç yükü veya maliyetinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerdir (Opuş, 2002).

Yurtiçi tasarruf ve yatırımların GSMH içindeki payının artması bir ülkenin uzun dönemde dış borcunu karşılayabilme kabiliyetinin arttığına bir göstergesidir. Bir ülkede tasarruf oranı arttıkça dış sermayeye daha az ihtiyaç duyulacak ve yabancı kaynaklara bağımlılık azalacaktır. Bu kriter açısından tasarrufların GSMH içindeki payı yatırımların payına eşit veya ondan büyükse dış kaynağa başvurulmaması gerekmektedir (Opuş, 2002).

Uzun dönemde borçların başarılı bir şekilde ödenebilmesi, borç sarmalına girilmemesi için ihracatın GSMH içindeki payının, ithalatın ve dış borcun GSMH içindeki payından daha hızlı bir şekilde artması gerekmektedir. İhracattaki artış, ithalat fazlasının finanse edilmesi ve dış borcun ödenmesi için gerekli döviz sağlayacaktır. Aksi takdirde yeni kaynak arayışlarına gidilmesi kaçınılmaz olacaktır (Eroğlu, 1997, Opuş, 2002).

5 Sonuç

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler sorunlarını aşmak için diğer ülkelerden kaynak transferi yoluna gitmişlerdir. Böylece ülkedeki temel sorunları aşıp, kalkınma hedeflerine ulaşmak istemişlerdir. Türkiye de gelişmekte olan bir ülke olarak dış borçlanma yoluna gitmiştir. Kuruluş yıllarında dış dünya ile günümüze göre daha az ilişki içerisinde olan ülkemiz, daha sonraları bu politikadan vazgeçmiştir.

1950'li yıllara kadar önemli bir dış borç almayan Türkiye, 1950'li yıllardan sonra Marshall Yardımları ile ve daha sonra da uluslararası kuruluşlardan yardım almaya başlamıştır. 1950-1960 döneminde dış borçlanmada sorun olacak düzeyde bir artış gerçekleşmiştir. Borçların verimli alanlarda kullanılmaması, gittikçe daha yüksek maliyetlerle ve borç geri ödemesi için borçlanmaya gidilmesi şeklindeki süreç, ekonomik koşulları son derece kötüleştirmiştir. Enflasyon artmış, ekonomik büyüme azalmış, dış ticaret açıkları artmış ve döviz rezervleri erimştir. Sonuçta borç yükü ağırlaşmış, 4 Ağustos 1958'de Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk defa borç yükümlülüklerinin yerine getirilemeyeceği (moratoryum) açıklanmıştır. 1970'li yılların sonlarına doğru ise dış ödemeler dengesinde yaşanan krizle birlikte borçlar ödenemez hale gelmiş ve Türkiye ekonomisi hızlı bir şekilde dış borç krizi sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye ekonomisi 1980'li yıllara, 1970'li yılların neden olduğu borcu miras alarak, 24 Ocak İstikrar Programının eşliğinde, iç ve dış taleplerin belirleyici olduğu yeni bir gelişme konsepti eksenine adım atmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğu yıldan o güne en radikal ekonomik dönüşümün hedef alındığı program, özü itibarıyla liberal bir ekonomik yapılanmanın şartlarını oluşturmak ve uygulayabilmek üzere hazırlanmıştır. 1994-1997 yılları arasında ise Türkiye'nin dış borç oranları azalmıştır. Bunun nedeni ise, konsolide bütçede denkleğin sağlanabilmesi için harcamaların reel olarak daraltılması ve bütçe gelirlerinin geliştirilmesinin hedeflenmesidir. İlaveten 1999 yılında IMF ile yapılan stand-by anlaşması bu dönemde dış borçlanma da artışa neden olmuştur. 2000'li yıllara Türkiye ekonomisi yüksek enflasyon, zayıf bankacılık sektörü ve aşırı derecede artmış borç stoku ile girmiştir.

Türkiye ekonomisinin borç yükü, karşı karşıya olduğumuz birçok sorunun en temel nedenini oluşturmaktadır. Türkiye, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak güçlü bir ülke olacaksa öncelikle borç sorununa mutlaka çözüm bulmalıdır. Türkiye'nin dış borçlarını yıllar itibarıyla incelediğimiz bu çalışmada son söz olarak şunları diyebiliriz: Dış borç alındığı zaman ülkeye kaynak ve mal girişi olur. Ödendiği zaman da kaynak çıkışı olur. Bu durum milli geliri etkiler. Kaldı ki, dış borç ödemede de ülkenin döviz ihtiyacı doğacaktır. Döviz de yeniden dış borçlanma anlamına gelmektedir. Açıkçası dış borçlanmayı, cari açık gibi bir risk olarak değerlendirip, çözüm bulmak gerekmektedir.

Kaynakça

- Adıyaman, A., 2006. "Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri", *Sayıştay Dergisi*, 62, ss. 21-45.
- Ay, A.ve Karaçor, Z. ,2006. "2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.
- Bal, H., 1998. **Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı Ve Türkiye**, HDTM Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Bal, H., 2001.**Uluslararası Finansman, Dış Borç Yönetimi ve Türkiye**, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul.
- Eroğlu, Ö., 1997. "Does Foreign Aid Work on Economic Development of Developing Countries", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2, ss.135-150
- Evgin, T., 2000. "Dünden Bugüne Dış Borçlarımız", *Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Araştırma-İnceleme Dizisi*, 26, Ankara.
- <http://www.dpt.gov.tr/PortalDesign/PortalControls/WebIcerikGosterim.aspx?Enc=83D5A6FF03C7B4FCC6AECA659BD6F05648192E81EBOC9848AAD19E7579B3250E>, Temel Ekonomik Göstergeler
- <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://fedb337ab0be5c45148204bd009034c1>, Kamu Borç Yönetimi Raporu Ocak 2012
- İnce, M., 2001. **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kocaoğlu, F., 2005. 1990 Sonrası Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borç Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Koyuncu, T. ve Tekeli, F., 2010. "1990 Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Borç Stoku Üzerinde Etkili Olan Ekonomik Faktörlerin Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt.2,1.
- Opuş, S., 2002. "Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19, ss. 183-206
- Şahin, H., 2002. **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Tandırcıoğlu, H., 2000. "Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması", *D.E. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, 2.
- Tekin, F. 1988. **Uluslararası Maliye**, Anadolu Üniversitesi İİBF Yayınları, Eskişehir
- Ulusoy, A., 2001. **Devlet Borçlanması**, Derya Kitabevi, Trabzon
- Ulusoy, A., 2004. **Devlet Borçlanması**, Üçyol Kitabevi, Trabzon.
- Ünsal, N., 2004. "Kamu Finansman Aracı Olarak Dış Borçlanma ve 1994 Sonrası Türkiye Uygulaması", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 219.
- Yurt, E., 1993. "1980 Sonrasında Türkiye’nin Dış Borçlanmasında Ülke Risklerindeki Gelişmeler", Banka ve Ekonomik Yorumlar, 1-2.